

HASAN ONAT'IN ŐİLİK ARAŞTIRMALARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Evaluations on Hasan Onat's Shiite Studies

Prof. Dr. Sıddık KORKMAZ*

Öz

Hasan Onat Őilik üzerine çalışmalar yapmış, bu mezhebin tarihi ve sosyal özelliklerine yoğunlaşmış, hangi şartlar altında teşekkül ettiği ve temel fikirlerinin hangi süreçlerden geçtikten sonra teşekkül ettiğini aydınlatmaya çalışmıştır. Bu mezhebin temel fikirleri açısından hicrî I. asrın son çeyreğinden itibaren şekillendiğini ortaya koymuş, zaman içerisinde mezhebe dönüştüğünü savunmuştur. Mezhebin teşekkül dönemi hakkındaki çalışmalarında Fikir-Hadise irtibatı, kaynak kritiği, genellemeden kaçınma, fikirler, şahıslar ve olaylar üzerinde derinleşme ile birlikte menkulde makullük gibi yöntemleri etkin bir şekilde kullanmıştır. Şia'nın, İmâmiyye özelinde yaşanan güncel sorunlarını İslam'ın kurucu metni olan Kur'an-ı Kerim'e dönmekle aşabileceğini ileri sürmüştür. Hem Şii hem de Sünnî çevrelerde yaygın olarak rastlanan mehdilik anlayışının dinî olmayıp kültürel bir sorun olduğuna dikkat çekmiş, mezheplerin bilimsel yöntemlerle incelenmesi gerektiğine işaret etmiştir.

Anahtar Kavramlar: Őilik, Sünnilik, İmâmet, Vasilik, Mehdilik.

Abstract

Hasan Onat worked on Shiism, focused on the historical and social characteristics of this sect, tried to enlighten the conditions under which it was formed and the processes after which its basic ideas were formed. In terms of the basic ideas of this sect, he argued that the earliest Hijri period was formed in the last quarter of the first century, and that it transformed into a sect over time. In his studies on the formation period of the sect, he effectively used methods such as idea-event connection, source criticism, avoidance of generalization, deepening on ideas, persons and events, and reasonableness in narrations. He argued that Shia could overcome the current problems experienced in the imamiyya by returning to the Quran, which is the founding text of Islam. He pointed out that the understanding of Mahdi, which is common in both Shiite and Sunni circles, is not a religious but a cultural problem, and pointed out that the sects should be examined with scientific methods.

Key Words: Shia, Sunni, Imamah, Wasiyya, Mahdism.

* Prof. Dr. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi, İzmir, Türkiye / skorkmaztr@gmail.com / ORCID ID: 0000-0002-6233-5688

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
05.05.2021	30.06.2021	30.06.2021

DOI: 10.18403/emakalat.932970

GİRİŞ

Hasan Onat iyi bir ilim adamı ve tutarlı bir düşünür olma özelliği ile arkasında bir sürü çalışma, öğrenci ve hayırla yâd edilecek hatıra bırakarak aramızdan ayrılmıştır. Onun eserleri özellikle Şiilik alanında yoğunlaşmış olmakla birlikte İslam düşüncesinin tamamına yönelik olmuştur. Bizim bu çalışmamızda yoğunlaşacağımız ana konular özellikle onun Şiilik hakkında kaleme aldığı eserleri olacaktır. Bu çerçevede Şiiliğin teşekkülü, güncel durumu ve mehdilik meselesini ele aldığı çalışmalarını tanıtmak ve değerlendirmek istiyoruz.

1. Şiiliğin Teşekkülü Üzerine Araştırmaları

İslam mezheplerinin birçoğu üzerinde çalışan hocanın özellikle Şiilik alanında yapmış olduğu doktora tezi, içerik açısından son derece zengin ve kıymetlidir. Büyük kısmını Prof. Dr. Ethem Ruhi Fıglalı'nın danışmanlığında yürüttüğü çalışması, Batı'da yapılan araştırmaları görmekle birlikte İslam dünyasında ortaya konulan mükte-sebatı da incelemiştir. Şiilik düşüncesinin özellikle Emeviler döneminde ortaya çıkmış olduğu varsayımından hareketle bu tarihi süreci mercek altına almıştır.¹ Çalışmanın özü her mezhepte görmüş olduğumuz kendi fikirlerini Hz. Peygamber dönemine taşıma girişiminin tarihi veriler ışığında test edilmesidir. Akıcı bir Türkçe ile kaleme alınan eserde elde edilen sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Emeviler devrinde bazı dinî fırkalar ilk defa tarih sahnesine çıkmışlardır ve Şiilik de bunlardan birisidir. Bu devirden daha öncesi olan Hulefâ-i Râşidîn dönemi, yani Hz. Ali'nin yaşadığı dönemde, hilafetin nass ve tayin ile onun hakkı olduğuna inanan bir gruptan söz etmek mümkün değildir. Çünkü Hz. Ali'nin de ifade ettiği gibi, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a beyat edenler, aynı zaman da ona da beyat etmişlerdir.²

¹ Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği* (Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 139.

² Onat, *Emeviler Devri*, 139.

Çeşitli kaynaklarda Hz. Osman veya Hz. Ali döneminde faaliyet gösterdiği ileri sürülen Abdullah b. Sebe'ye izafe edilen "vesâyet" ve "rec'at" gibi temel fikirler, en erken hicrî I. asrın sonlarına doğru, mevâlî diye tanımlanan Müslüman olup Arap olmayan kesimler arasında ortaya çıkmış düşüncelerdir.³ Aynı şekilde Sıffin Savaşı sonrası vuku bulan "Hakem Olayı"nda Hz. Ali'nin hilafe olup olamayacağının tartışılması, imâmet meselesi hakkında daha henüz bir nass ve tayin fikrinin şekillenmediğini göstermektedir. Hocaya göre Hz. Ali'nin ölüm döşeğinde iken, kendisine sorulan "Senden sonra Hasan'a beyat edelim mi?" şeklindeki soruya "Siz bilirsiniz" şeklinde cevap vermesi bunun başka bir delilidir. Aynı şekilde Hz. Hasan'ın hilafeti Muâviye'ye devretmesi bu dönemde henüz imametle ilgili nass ve tayin fikrinin oluşmadığını göstermektedir.⁴ Şiîliğin genel fikirleri tarihi seyri açısından incelendiğinde ileri sürülen görüşleri tarihi hadiseler bakımından desteklenmemektedir.

Hocanın doktora tezinde Hz. Ali'nin insanüstü vasıflarla donatılan bir kişiliğe sahip olduğu anlayışı tarihsel süreçte aranıp, bu anlayışın hangi dönemde ortaya çıktığı da tespit edilir. Hz. Peygamber'in vefatından itibaren gerçekleşen tarihe iz bırakan olaylardan olan Hulefâ-i Râşidîn, Muâviye, Yezid b. Muâviye dönemleri ve Kerbelâ faciası gibi hadiseler tahlil edilir. Arkasından Tevvâbün Hareketi ve Muhtâr es-Sakafî ayaklanması gibi olayları incelenir. Bir beşere insanüstü vasıfların yüklendiği ilk fikirlerin sosyal hayatta ilk defa Muhtâr ayaklanmasından sonra görülmeye başlandığı ileri sürülür. Tarihte var olduğu iddia edilen fikirlerin hangi olaylarda tezahür ettiğini tespit etmeyi amaçlayan ve fikir hadise irtibatı diye nitelenen metot, Şiî fikirleri mercek altına alınırken etkin bir şekilde kullanılmış olur. Çalışmasının sonucunda Hoca, hicrî I. asrın son çeyreğinden önce ne Şiîlikten, ne de Şiî fikirlerden söz edilebileceğini belirtir. Hicrî I. asrın sonları ile II. asrın başlarında ilk Şiî fikirlerin teşekkül etmeye başla-

³ Benzer tespitler için bkz. Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi* (Ankara : Araştırma Yayınları, 2005), 30 vd.

⁴ Onat, *Emevîler Devri*, 139-140.

dığını ama bunların ictimaî hayata henüz mal edilemeyeceğini, bununla birlikte gerek Muğire b. Saïd'in gerekse Ebû Mansur el-İclî hareketlerinin ilk tezahürler olarak kabul edilebileceğini savunur.⁵

Hocanın kullanmış olduğu yöntem ve yapmış olduğu tespitler, Türkiye'deki İslam Mezhepleri Tarihi alanında yaptırdığı tezlerde kullanılmıştır.⁶ Bu çalışmalarda özellikle takip edilen yöntem fikir-hadise irtibatı, kaynak kritiği, genellemeden kaçınma, fikirler, şahıslar ve olaylar üzerinde derinleşme ile birlikte menkulde makullük gibi esas ve kavramlarla özetlenebilir. Bu esasların İslam mezhepleri tarihi alanı ile birlikte sosyal bilimlerin bütün alanlarında yapılacak çalışmaları anlamlı kılacağı açıktır.

Hasan hoca, doktora çalışmasından sonra Şiiliğin teşekkülünü incelediği bir makalesinde⁷ Hz. Ali, oğulları Hasan ve Hüseyin'in, ve torunu Zeynülâbdîn'in etrafında, Şiilerin iddia edildiği şekilde bir Şii farklılaşmanın bulunmadığını tespit eder. Hz. Ali'nin sağlığında, onun etrafında yer alan insanların, Ali'nin nass ve tayinle imam olduğuna inanıp onu halife olarak görenlerin varlığından söz etmenin mümkün olamayacağına değinir. Bu görüşünün delili olarak, Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın ölümünden sonra meşru halife olarak Müslümanların birliğini sağlayamayışı, zaman zaman savaşa gönderecek asker bulmayışı ve Sıffin'den sonra Hâricileri oluşturan bir grubun kendi saflarından ayrılmasına engel olamayışı gibi hadiseleri sayar. Hocaya göre şayet insanlar Hz. Ali'nin nass ve tayinle Halife olduğuna inanmış olsalardı, İslam tarihindeki ilk firkalaşma olayı olan Hâricilikten söz etmek mümkün olmayacaktı.

⁵ Onat, *Emeviler Devri*, 139-142.

⁶ Metin Bozan, "İmamiyye'nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci", ts. (Erişim 06 Nisan 2021); Mehmet Ümit, *Zeydiyye- Mu'tezile Etkileşimi: Zeyd b. Ali'den Kasım er-Ressi'nin Ölümüne Kadar* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2010); Cemil Hakyemez, *Şia'da Gaybet İnancı ve Gaib On İkinci İmam* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2009); Mehmet Atalan, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sadık'ın Yeri* (Ankara: Araştırma yayınları, 2005); Muzaffer Tan, *İsmailiyye'nin Teşekkül Süreci* (Ankara Üniversitesi, Tez, 2006).

⁷ Hasan Onat, "Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicrî Asır)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/ (1997), 117.

Aynı şekilde, Hasan b. Ali'nin, Muaviye ile anlaşarak halifelik iddiasından vazgeçmesi de Şia'nın iddia ettiği gibi bir Şii farklılaşmanın henüz gerçekleşmediğini göstermektedir. Şayet Hz. Hasan hakkında nass ve tayin fikri söz konusu olsaydı, herhalde o hilafeti Muaviye'ye kolayca devretmezdi. Benzer şeyler Hz. Hüseyin için de geçerlidir. Zira Hz. Hüseyin'i Küfe'ye çağırınlar da, onu öldüren, ya da öldürülmesine seyirci kalanlar da Kûfelilerin kendisidir. Öte yandan karizması yüksek imamlardan birisi olan Ali b. Hüseyin Zeynülâbidin ise ömrünü, her türlü siyasî faaliyetten uzak bir şekilde geçirmiş zühd sahibi bir kimsedir.⁸ Yani adı geçen şahısların yaşadığı dönemde, Şia'nın anladığı şekilde bir imamet fikrinden söz etmek oldukça zordur.

Hocanın; Kuleynî, Kummî ve Tûsî'nin görüşleri çerçevesinde Şii imâmet nazariyesini ele aldığı bir başka makalesi daha vardır.⁹ Bu çalışmasında büyük bir vukufiyet ve titizlikle imamet düşüncesinin ne kadar kilit bir noktaya sahip olduğunu inceler. Konuyu imâmet meselesinin yeri, hükmü, imamlara itaatin iman ve küfür ile ilişkisi gibi temel başlıklar altında ele alır. İmamlara yüklenen sıfatlardan olan; ismet, ilim, şecâat, efdâliyyet, tahâret, akrebiyyet, infirad, gaybet, imamların sayıları ile birlikte âyet ve mucize sahibi olmaları gibi özelliklerine değinir. Bu çerçevede Kuleyî'nin aktarmış olduğu nakillerin "kendi dönemine özgü" olan bakış açısından kaynaklandığını, Tûsî'nin ise Moğol işgalinin yol açtığı dönemden mezhebini güçlendirerek çıkararak bir düşünür olduğunu, onun da Kuleynî'den farklı olmadığını belirtir. İmâmet fikrinin her üç müellifte de aynı değere sahip olduğunu, zaten imâmet fikrinin kaldırılması durumunda Şiiğin özgün bir yanının kalmayacağını vurgular. Hocanın yapmış olduğu bu tespitlerinde ne kadar haklı olduğunu, Tûsî özelindeki "İmâmet

⁸ Onat, "Şiiğin Doğuşu", 117.

⁹ Hasan Onat, "Şii İmâmet Nazariyesi (Kuleynî, Kummî ve Tûsî'nin Görüşleri Çerçevesinde)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32/ (1992), 89-110.

Risâlesi”nin tercümesinde rahatlıkla görmek mümkündür.¹⁰¹¹ Hocanın tespitleri doğrultusunda ilk Şii fikirlerin hicrî I. asrın sonlarında ortaya çıktı ileri sürülebilir.

Şiiliğin imâmet fikri ile birlikte öne çıkardığı hususlardan bir diğeri de Kerbelâ faciasıdır. Bu konuyu tahlil ettiği çalışmasında hoca tarih bilgisi ve bilincinin önemine değinir. Türkiye’deki sorunların önemli bir kısmının, tarih bilgi ve bilincindeki eksiklikten kaynaklandığını tespit eder. Türkiye’de özellikle son iki asırda ortaya çıkan zihin yarılmasının, ya geçmişin kutsallaştırılmasına, ya da yok farz edilmesine sebep olduğunu hatırlatır. Hoca, tutum olarak kutsallaştırmakla, yok farz etmek arasında her hangi bir farkın olmadığına dikkat çekerek her iki durumda da geçmişin doğru anlaşılmasının zorlaştığını vurgular. Öte yandan geçmişi doğru anlayamayanlar, onun ağırlığı altında ezilmeye mahkûm olacaklardır. Kerbelâ’nın doğru anlaşılması ve ondan gerekli dersleri çıkartılması yalnızca bu çerçevede mümkün olacaktır. Aksi takdirde Kerbelâ olayı, Şiilik ve Sünnilik farklılaşması için, birtakım çıkar odakları tarafından malzeme olarak kullanılacaktır. Hakikati itibariyle Kerbelâ olayı, Şii-Sünni ayrımı yapmadan bütün Müslümanları ağlatan bir faciadır. Oysa Kerbelâ’yı, ayırtırmak yerine Müslümanları birleştiren bir öge haline getirmek de mümkündür. Bunun yolu ise öncelikle Kerbelâ’yı iyi okumaktan geçer. Doğru bir okuma yapabilmek için mezheplerin, birer din değil; dinin anlaşılma biçimleri olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Çünkü Hz. Peygamber’in sağlığında herhangi bir mezhep ya da tarikat yoktur. Mezhepler, din anlayışındaki farklılaşmaların kurumlaşması sonucu ortaya çıkan beşeri oluşumlardır. Adı ne olursa olsun, herhangi bir mezhebin İslam’la özdeşleştirilmesi mümkün değildir.¹²

2. Şiiliğin Güncel Durumu Üzerine Yaptığı Çalışmalar

Hasan hocanın günümüz Şiiliği hakkında yaptığı çalışmalarında kuşatıcı ve onların Müslümanlığından tereddüdü olmayan bir bakış

¹⁰ Nasîrüddin Muhammed b Muhammed b el-Hasan et-Tûsî, “İmâmet Risâlesi”, çev. Hasan Onat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35/ (1996), 179-191.

¹¹ et-Tûsî, “İmâmet Risâlesi”, 179-191.

¹² Hasan Onat, “Kerbela’yı Doğru Okumak”, *Akademik Orta Doğu* 2/3 (2007), 8.

açısına sahip olduğu görülür. İslami İlimler Araştırma Vakfı tarafından 1993 yılında “Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik” başlıklı bir sempozyum düzenlenmiştir. Bu toplantıda “Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi” başlıklı bir tebliğ sunmuş ve yapıcı bir üslupla mezhebin bazı sorunlarına dikkat çekmiştir. Şiiliğin eski İran geleneği ile bütünleşmiş bir yapıya sahip olduğunu tespit ederek kitabi bir din anlayışının önemini vurgulamıştır. Hoca Şiiliğin günümüzdeki en büyük temsilcisinin İran olduğuna değinir, Kur’an ekseninde bir din anlayışı geliştirilemeyecek olursa Şii-Sünni kavgalarının önüne geçilemeyeceğini hatırlatır. Ayrıca İran devrinin İslam ile özdeşleştirilemeyeceğini özellikle vurgular, bunun ciddi bir yanılga olacağını hatırlatır, İslam’ın evrensel bir din olduğunu, hiçbir devlet veya hiçbir kimsenin tekeline alamayacağını ifade eder.¹³

Hoca özellikle Ali Şeriatî ekseninde dile getirdiği hususlarda, başta İran toplumu olmak üzere bu mezhebe mensup kimselerin, din anlayışlarını yeniden gözden geçirmelerinin gerekliliği üzerinde durur.¹⁴ Şeriatî’nin bazı Şii kavramlara yeni anlamlar yükleyerek, Şiiliğin tıkanan damarlarını açma gayreti içinde olduğunu, kendi Şiiliğinden taviz vermediğini, ancak buna rağmen bazı Şii kesimler tarafından “gizli Sünnilik” ile itham edildiğini hatırlatır. Mezhebin dar kalıplarından kurtulması için Şeriatî’nin ciddi bir çaba sarf ettiğini, ancak Şiilikten de tamamen kurtulamadığını vurgular. Müslümanlar arasındaki ihtilafların ancak vahiy etrafında kümelenmekle çözüleceğinin altını çizer.

Şiiliğin din ve siyaset ilişkilerini konu edindiği çalışmalarından birisi olan “Şiilik ve Siyaset Kavramı” adlı tebliğinde¹⁵ dinin kutsal ve insanüstü yönü olduğunu, buna karşılık siyaset ve mezhebin ise beşer ürünü olduğuna dikkat çeker.¹⁶ Bu çerçevede dinin insan için var olduğunu, insanın en iyi şekilde kendini gerçekleştirebilmesi için

¹³ Hasan Onat, “Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi”, *Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, (1993), 151.

¹⁴ Hasan Onat, “Şiilik ve Günümüz Şiiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar Üzerine”, *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* 3/3 (1989), 122-138.

¹⁵ Hasan Onat, “Şiilik ve Siyaset Kavramı”, *Din-Devlet İlişkileri ve Türkiye’de Din Hizmetlerinin Yeniden Yapılanması Uluslararası Sempozyumu*, (1998), 120.

¹⁶ Onat, “Şiilik ve Siyaset Kavramı”, 120.

dinin bir araç olarak görülmesi gerektiğini vurgular. İnsanlık tarihi boyunca, tümüyle dinden uzak bir toplumun var olmadığına değinen hoca, dinin aynı zamanda sosyal bir olgu olduğu gerçeğini dışlayarak herhangi bir şey yapmanın da mümkün olmadığını hatırlatır. Bu ve benzeri birçok vesile ile mezheplerin, adı ne olursa olsun, dinin anlaşılabilme biçimleri olduğunu tekrar vurgular. Mezheplerin her ne sebeple olursa olsun din ile özdeşleştirilmemesi gerektiğine değinir. Bu hususun hem insan gerçeğiyle hem de İslam dini ile bağdaşmayacağını, Müslümanların entellektüel düzeyde mezhepler üstü düşünmeye başlaması gerektiğini sürekli tekrarlar. Bu becerinin en güzel şekliyle çağı ve 14 asırlık İslami birikimi eleştirel bir gözle yeniden okumak ile mümkün olacağını hatırlatır. Eleştirel düşüncenin sadece Şiilik için değil, diğer mezhepler için de elzem olduğunu, ana damarları Hâricilik, Şiilik, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet gibi büyük mezheplerden oluşan tarihi tecrübenin, tarihte ortaya konulmuş büyük bir başarı olduğunu, bu başarının günümüzde de elde edilebileceğini hatırlatır.¹⁷

Hoca, İran ve Şiilik konulu çalışmalarına “İran İslam Devrimi ve Şiilik”,¹⁸ başlıklı bir makalesi ile devam etmiştir. Söz konusu makalesinde “Adaletin hem Tanrısal yaratmanın temel yasası hem de insan olmanın ön koşulu” olduğunu vurgular. “Adaletin ve özgürlüğün olmadığı yerde İslam olmaz”¹⁹ şeklinde tespitlerde bulunarak, özellikle devrim sonrası yaşanan sorunları dile getirir. Çeşitli vesilelerle İran’a yapmış olduğu ziyaretlerden edindiği tecrübelerini de aktararak başka sorunlara dikkat çeker. İran da dâhil olmak üzere İslam dünyasının esas sorununun temel hak ve özgürlüklerle ilgili olduğunu, İslam dininin insanın özgürlük bilincini geliştirmek; akli ve yaratıcı yetileri etkin kullanmayı kolaylaştırmak için gelmiş bir din olduğunu, böyle olmasına karşın İran’da dinin bir tür siyasal ideolojiye indirildiğini, varoluşsal anlam kodlarının büyük ölçüde içinin boşaltıldığını hatırlatır. Hem İran hem Azerbaycan hem de bütün İslam dünyasında fitrata uygun olan özgürlük bilinci geliştirilmeden, tarihte ne

¹⁷ Onat, “Şiilik ve Siyaset Kavramı”, 120.

¹⁸ Hasan Onat, “İran İslam Devrimi ve Şiilik”, *e-Makâlât: Mezhep Araştırmaları* VI/2 (2013), 223-256.

¹⁹ Onat, “İran İslam Devrimi ve Şiilik”, 223-256.

özne olmanın, ne de İslam'ı doğru anlamının mümkün olacağını ifade eder.²⁰ Devlet imkânlarını kullanmasına rağmen İran'ın özellikle İslam'ı mezhepten ibaret görmesinin ve muhalif görüşlere kulağını tıkamasının ciddi sorunlara yol açacağına dikkat çeker.

İran ve Azerbaycan tecrübesi özelinde yaşanan sorunları tahlil ederken, İslam dinin, evrensel nitelik taşıyan adalet, işlerin ehline bırakılması, herhangi bir kabileye, sağa sola ayrıcalık tanınmaması, istişare kuralına uyulması gibi bazı ilkeleri belirleyerek siyasi meseleleri insana bıraktığını ısrarla vurgular. Müslümanların, Kur'an'ın ana ilkelerine uygun olarak sosyal değişim olgusuna paralel bir biçimde kendi siyaset anlayışlarını oluşturmak gibi bir sorumluluklarının olduğunu hatırlatır. Bu hususta ister Şii ister Sünnî, bütün Müslümanların pek de başarılı olmadıklarını sürekli dile getirip, sorunun muhtemelen Hz. Muhammed'in aynı zamanda hem peygamber hem idareci hem de normal bir insan olma özelliğinin daha sonra yanlış anlaşılmasından kaynaklanan bir eksilik olduğunu ifade eder. Günümüz Müslümanlarından ise kendilerinin birer peygamber değil, ümmet olduklarını hatırlamalarını ve bilmelerini ister.

Şiiliğin günümüzde yaşanan savaş ve kavgalara malzeme yapılmasına dikkat çeken hoca, "İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şii-Selefi Kutuplaşması" başlıklı bir tebliğ sunmuştur.²¹ Söz konusu tebliğinde özellikle dış destekli olarak yaşanan İran/Fars-Suudi Arabistan/Arap kavgalarına işaret eder.²² Ona göre İslam dünyasında yaşanan olumsuzlukları meşrulaştırabilmenin yolu, Müslümanlar arasındaki güç ve iktidar mücadelesini, dîni alana taşımak ve din üzerinden tanımlamaktır. Zira savaş ve ölümleri makul hale getirebilmenin en kolay yolu, toplumsal hafızada diri olan anlam çerçevelerini kullanmak ve öteki/düşman algısını yeniden canlandırmaktır. Özünde iktidar ve güç kavgası olan algı ve çatışmalar, tarihteki adıyla "Şii-Sünnî", günümüzde ise "Şii-Selefi" kutuplaş-

²⁰ Onat, "İran İslam Devrimi ve Şiilik", 247.

²¹ Hasan Onat, "İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şii-Selefi Kutuplaşması", *Tarihte ve Günümüzde Selefilik (İlmî Toplantı)*, (2014), 525-551.

²² Onat, "İslâm Ortak Paydası", 525.

ması olarak yeniden yaşanmaktadır. Mesela İran, dünyanın her yerindeki Şiileri, kendi egemenliği için her zaman harekete geçirebileceği hazır bir güç olarak görmektedir. Tarihteki tecrübeden yararlanarak “düşman” algısını diri tutmakta ve böylece Şii kimliğini yeniden inşa etmeye çalışmaktadır. Geniş Sünnî kitleyi karşısına almak yerine, daha belirsiz, ancak içinin istenildiği şekilde doldurulması mümkün olan “Selefilik” kavramını kullanarak güç ve egemenlik arayışını beslemektedir. Suudi Arabistan ise, çekiciliğini kaybetmiş Vehhâbilik yerine, “Selefilik” gibi, geçmişe yönelik özlemleri çağrıştıran bir kavramla hem Şii olmayanların sempatisini kazanmaya hem iktidarına yönelik eleştirileri hafifletmeye çalışmaktadır. Böylece hem tehdit olarak gördüğü İran’a karşı destek ve meşruiyet kazanmaya çalışmakta hem de Sünnî dünyanın liderliğine soyunmaktadır. Özetle Selefi-Şii kutuplaşması, iktidar kavgasının ve dinî alana taşınması olarak görülmelidir.²³ Her iki mezhebi de siyasi emellerine alet eden devlet veya kesimlerin asıl niyetlerini görebilmek için tarihî arka planlarına bakmak gerekmektedir. Bu sebeple İran tarih ve kültürünü bilmenin Şiiliği anlamaya, cahiliye kültürünü bilmenin de Selefililiği çözmeye katkısının olacağı açıktır.

3. Mehdilik Meselesinin Analizi

Lisan ve lisansüstü derslerine ilaveten çeşitli vesilelerle mehdilik konusundaki görüşlerini sürekli dile getiren Hoca, bu konuda bir tebliğ metni hazırlamıştır.²⁴ Ona göre mehdilik konusundaki tartışmalar çoğunlukla “Mehdiye inanmıyor musun?, Yoksa mehdiliği ve hadisleri inkâr mı ediyorsun?” şeklindeki sorularla başlamaktadır. Ezbere dayalı bir tepkiselliğin ürünü olan ve sorunu anlamaksızın muhatabını mahkûm etmeyi esas alan bir üslupla sürdürülmektedir.²⁵ Böylesi bir bakış açısının bilimsellikten ve sağduyudan uzak olduğunu belirterek, bu tür yaklaşımların konunun sağlıklı tartışılmasına ve doğru anlaşılmasına imkân vermeyeceği açıktır.

²³ Onat, “İslâm Ortak Paydası”, 548.

²⁴ Hasan Onat, “Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?”, *Uluslararası Mehdilik Sempozyumu Bildirileri*, (2018), 637-652.

²⁵ Onat, “Mehdilik Meselesi”, 637.

Müslümanların çoğunluğunu oluşturan Sünni anlayışı benimseyenler arasında da bir “kurtarıcı” beklentisinin olduğunu belirten hoca, Türkiye’deki pek çok tarikatın kendi liderini “mehdi” olarak görebildiğini ifade eder. İlahiyat Fakültelerindeki Kelam, İslam Mezhepleri Tarihi, Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi gibi alanların, kendi yöntemleriyle bu olgu üzerinde ciddi çalışmalar yapılabileceğini teklif eder.²⁶

Mehdilik anlayışını Müslüman gelenekte farklı ve önemli kılan beş hususun varlığına dikkat çeken hoca bunları şu şekilde sıralar: 1. Mehdinin zuhurunun kıyametle irtibatlandırılması; mehdiye kıyamet kopmadan önce yeryüzünü adaletle doldurmak gibi bir misyon yüklenmesi. 2. Mehdinin Allah tarafından kurtarıcı olarak görevlendirilmiş bir kimse olacağı inancı. 3. Bu düşüncenin kıyametle irtibatlı olmasına rağmen, neredeyse 14 asırdır, zaman zaman mehdilik iddiası ile ortaya çıkan kişilere, mehdinin zuhuru ile ilgili belirlenen zamanda zuhurun olmamasına rağmen varlığını sürdürebilmesi. 4. Vahyin sürekliliği fikrinden beslenmesi. 5. Mehdilik iddiası ile ortaya çıkan şahısların yanında, kurtarıcı fikri etrafında birtakım mezheplerin vücut bulmasına imkân sağlamasıdır.²⁷

Günümüzde özellikle tarikatlarda mehdi, müceddid gibi kavramlarla ilgili düşüncelerin oldukça revaçta olduğunu hatırlatan Hoca, bu konunun dinin aslı ile herhangi bir irtibatının olmadığını özellikle vurgular.²⁸

Mehdiliğin yanında kimi tarikatlardaki bazı şeyhlerinin “asrın müceddidi” olarak ilan edildiğini, içinde bulunduğumuz dönemin böylesi fikirleri ileri sürmek açısından müsait olduğunu belirtir. Geçmişte de bu türden girişimlerin olduğunu beyan eden hoca, bu zihniyeti en iyi temsil eden akımlardan birisi olarak Kadiyânîlik veya Ahmedîliği zikreder. Daha iyi Müslüman olmak iddiasıyla Hind alt kıtasında ortaya çıkan bu hareketin, günümüzde varlığını İngiltere’nin himayesine bağlı olarak sürdürmekte olduğu bilinmektedir.

---

²⁶ Onat, “Mehdilik Meselesi”, 637.

²⁷ Onat, “Mehdilik Meselesi”, 649.

²⁸ Onat, “Mehdilik Meselesi”, 649.

Onat, mehdilik inancının Kur'an'da yer almadığı için iman meselesi olarak görülmemesi gerektiğini; mehdiliğe inanmayanın dinden çıkmayacağını veya bu anlayışa sahip olan kimselerin de daha iyi Müslüman olmayacağını özellikle belirtir. Hiç kimsenin ne mehdiliği ne de mesihliği İslam'ın kurucu unsurlarından birisi olarak iman esası gibi ilan etme hak ve yetkisinin olmadığını vurgular. Konuyu daha da vuzuha kavuşturmak adına, Kur'an'ın kurucu ilkeleri esas alındığında, bizzat Kur'an'ın kendisinin "mehdi" olduğunu da özellikle ifade eder.²⁹

Onat, Müslüman gelenekteki kurtarıcı beklentisi ile İslam dünyasındaki kültürel altyapının uyumlu olduğunu, yeni mehdilerin uygun koşullarda yeniden ortaya çıkıp toplumda taraftar bulabileceğini söyler. Konunun doğrudan dinle irtibatlı olmadığını, iman esası gibi mü-talaa edilmesinin yanlış olduğunu, ama bundan daha önemli olanın, birey bilincinin gelişmesi, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması ve devletin adaleti hayatın bütün alanlarında etkin kılması gerektiğini belirtir. Kurtarıcı beklentisinin kaynaklarını sıralarken, toplumun geleceği ile ilgili varoluşsal tehdit algısını, adaletsizliğin adalet duygusunu zedeleyecek boyutlara ulaşmasını, ekonomik krizlerin insan onurunu zedelemeye başlamasını ve toplumdaki güven duygusunun azalması olduğunu hatırlatır.³⁰

Hasan hoca özgün bir bilim adamı olup üretken bir akademisyen olması sebebiyle şimdiden araştırmalara konu olacak³¹ bir hayli ça-

---

²⁹ Onat, "Mehdilik Meselesi", 650.

³⁰ Onat, "Mehdilik Meselesi", 651.

³¹ Mehmet Atalan, "Hasan Onat'ın Şiilik ile İlgili Çalışmaları ve Değerlendirmesi", *Türk Yurdu* 399 (2020), 82 vd.

alışma bırakmış ve Şiilik konusuna ciddi mesai harcamıştır. Onun ortaya koyduğu eserleri arasında yayınlanmış³² ve yayınlanmayı bekleyen; tercümelere,³³ ansiklopedi maddeleri³⁴ ve diğer yayınları da³⁵ vardır. Makale sınırlarını zorlayacağı ve belki müstakil bir derlemeye konu olması gerektiği için şimdilik incelemiş olduğumuz eserleri ile yetinmek istiyoruz.

Sonuç

Hasan Onat çalışmalarında İslam düşüncesinin en önemli konularından birisi olan Şiilik meselesinin doğru anlaşılmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Mezhebin teşekkül dönemi hakkındaki çalışmalarında Fikir-Hadise irtibatı, kaynak kritiği, genellemeden kaçınma, fikirler, şahıslar ve olaylar üzerinde derinleşme ile birlikte menkulde makullük gibi yöntemleri etkin bir şekilde kullanmıştır. Kullandığı bu metot sayesinde Şiilik düşüncesinin İslam Dininin erken dönemleri ile ilişkilendirilemeyeceğini güçlü delillerle ortaya koymuştur.

Şiilik alanında yaptığı çalışmalarla Müslümanların birbirlerine düşman olmaları yerine, birbirlerini anlamaları gerektiğini hatırlatmıştır. Sağlıklı bir iletişim ile fikir ayrılıklarının birer zahmet değil, rahmet olabileceğine işaret etmiş, ahiretteki kurtuluşun belli bir grup, cemaat, mezhep ya da meşrebe mensup olmakla değil, bireysel çaba, ibadet ve ahlak ile gerçekleşeceğini sürekli gündeme getirmiştir. Yapmış olduğu bu açıklamaları ile Müslümanların farklı mezheplere mensup olsalar dahi birbirlerine saygı duyabilecekleri ve iletişimlerini sürdürebileceklerini savunmuştur. Kör dövüşü sayılabile-

³² İhsan İlahi Zahir, *Şia'nın Kur'an İmamet ve Takiyye Anlayışı*, çev. Sabri-Hasan Hizmetli-Onat (Ankara: Afşaroğlu Matbaası, 1984); Ebu Halef-Ebü Muhammed el-Kummi-en-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, çev. Hasan-Sönmez-Sabri-Ramazan Onat-Kutlu-Hizmetli-Şimşek (Ankara: Ankara Okulu, 2004).

³³ Mesela Hoca, Nâşî el-Ekber'in *Mesâilü'l-İmâmiyye* adlı çalışmasının yayınlanmaya hazır olduğundan söz ederdi.

³⁴ Atalan, "Hasan Onat'ın Şiilik ile İlgili Çalışmaları ve Değerlendirmesi", 86.

³⁵ <http://hasanonat.net/index.php>

cek anlamsız tartışmalardan uzak durarak insanların birbirlerini anlamalarının önemine değinmiş, ilmin en yüce merteye olduğunu vurgulamış ve bu anlayışı çalışmalarına da yansıtmıştır.

KAYNAKÇA

- Atalan, Mehmet. "Hasan Onat'ın Şiilik ile İlgili Çalışmaları ve Değerlendirmesi". *Türk Yurdu* 399 (2020), 82-86.
- Atalan, Mehmet. *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sadık'ın Yeri*. Ankara : Araştırma yayınları, 2005.
- Bozan, Metin. "İmamiyye'nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci", ts. Erişim 06 Nisan 2021
- Hakyemez, Cemil. *Şia'da Gaybet İnanıcı ve Gaib On İkinci İmam*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009.
- Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*. Ankara : Araştırma Yayınları, 2005.
- Nevbahtî, Ebu Halef-Ebû Muhammed el-Kummi-en-. *Şii Fırkalar*. çev. Hasan-Sönmez-Sabri-Ramazan Onat-Kutlu-Hizmetli-Şimşek. Ankara : Ankara Okulu, 2004.
- Onat, Hasan. *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*. Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- Onat, Hasan. "İran İslam Devrimi ve Şiilik". *e-Makâlât: Mezhep Araştırmaları* VI/2 (2013), 223-256.
- Onat, Hasan. "İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'i-Selefi Kutuplaşması". *Tarihte ve Günümüzde Selefîlik (İlmi Toplantı)*, 525-551.
- Onat, Hasan. "Kerbela'yı Doğru Okumak". *Akademik Orta Doğu* 2/3 (2007), 1-10.
- Onat, Hasan. "Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?" *Uluslararası Mehdilik Sempozyumu Bildirileri*, 637-652.
- Onat, Hasan. "Şii İmâmet Nazariyesi (Kuleynî, Kummi ve Tûsi'nin Görüşleri Çerçevesinde)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32/ (1992), 89-110.
- Onat, Hasan. "Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicrî Asır)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/ (1997), 79-118.

- Onat, Hasan. "Şiilik ve Günümüz Şiiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar Üzerine". *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* 3/3 (1989), 122-138.
- Onat, Hasan. "Şiilik ve Siyaset Kavramı". *Din-Devlet İlişkileri ve Türkiye'de Din Hizmetlerinin Yeniden Yapılanması Uluslararası Sempozyumu*, 120-131.
- Onat, Hasan. "Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi". *Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, 123-157.
- Tan, Muzaffer. *İsmailiyye'nin Teşekkül Süreci*. Ankara Üniversitesi, Tez, 2006.
- Tüsî, Nasirüddin Muhammed b Muhammed b el-Hasan et-. "İmâmet Risâlesi". çev. Hasan Onat. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35/ (1996), 179-191.
- Ümit, Mehmet. *Zeydiyye- Mu'tezile Etkileşimi : Zeyd b. Ali'den Kasımer-Ressi'nin Ölümüne Kadar*. İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2010.
- Zahir, İhsan İlahi. *Şia'nın Kur'an İmamet ve Takiyye Anlayışı*. çev. Sabri-Hasan Hizmetli-Onat. Ankara: Afşaroğlu Matbaası, 1984.

SUMMARY

Hasan Onat has worked on many of the Islamic sects. Among these, his work in the field of Shiism is extremely valuable. Especially the doctoral thesis is extremely rich and valuable in terms of content. His work, most of which was conducted under the supervision of Prof. Dr. Ethem Ruhi Fıglalı, has examined the researches done in the West as well as the accumulation revealed in the Islamic world. He focused this historical process on the assumption that the Shiite thought emerged especially during the Umayyad period. The essence of his work is the retesting of the attempt to carry their own ideas to the Prophet's time, which we have seen in every sect, in the light of historical data.

According to Onat's determinations, some religious sects appeared on the stage of history for the first time during the Umayyad period, and Shiism is one of them. It is not possible to talk about the existence of a group that believes that the caliphate is his right, with nass

and appointment, in the period of Hulefâ-i Raşidin, which is before this period, that is, in the period when Ali lived. Because, in Hz. Ali's own words, those who gave their allegiance to Hz. Abu Bakr, Hz. Omar and Hz. Osman also gave their allegiance to him.

One of the issues or events on which Shiism relies to support the idea of imamate is the Karbala disaster. In his work in which he analyzes this subject, Onat mentions the importance of historical knowledge and consciousness. It determines that a significant part of the problems in Turkey stem from the lack of historical knowledge and awareness. He reminds us that the split in the mind that has emerged in Turkey, especially in the last two centuries, either causes the past to be sanctified or to be assumed to disappear. He draws attention to the fact that there is no difference between sanctifying as an attitude and assuming it does not exist, and emphasizes that in both cases it becomes difficult to understand the past correctly. According to him, those who cannot understand the past correctly will be doomed to be crushed under its weight. Only in this framework will it be possible to understand Karbala correctly and to draw the necessary lessons from it. Otherwise, the Karbala incident will be used as a material for the differentiation of Shiism and Sunnism by some exploiting groups. As a matter of fact, the Karbala incident is a disaster that makes all Muslims cry, regardless of Shiite-Sunni discrimination. However, it is also possible to make Karbala an element that unites Muslims instead of dividing them. The way to do this is to read Karbala well. In order to make a correct reading, sects are not religions; It is necessary to know that religion is a form of understanding. Because there was no sect or sect in the life of the Prophet. Sects are human formations that emerged as a result of the institutionalization of the differentiations in the understanding of religion. Whatever the name, it is impossible to identify any sect with Islam.

Expressing his views on the Mahdi, which is related to Shiism, Onat made important determinations on this subject. According to him, discussions about the Mahdi are mostly "Do you not believe in the Mahdi? or do you deny the Mahdi and the hadiths?" begins with these questions. It is carried out in a style that is the product of a reactivity based on rote and is based on condemning the interlocutor

without understanding the problem. According to him, it is clear that such a point of view is far from scientific and common sense, and that such approaches will not allow a healthy discussion and understanding of the subject. Pointing out that there is an expectation of a "saviour" among those who adopt the Sunni understanding, which constitutes the majority of Muslims, Onat states that many sects in Turkey see their leader as the "mahdi"

As a result, Onat made significant contributions to the correct understanding of the Shi'ism issue, which is one of the most important issues of Islamic thought, with his studies. In his studies on the formation period of the sect, he effectively used methods such as idea-event connection, source criticism, avoidance of generalization, deepening on ideas, persons and events, and reasonableness in narrations. Thanks to this method he used, he demonstrated with strong evidence that the Shi'ite thought could not be associated with the early periods of the Islamic Religion.

Onat, with his studies in the field of Shiism, reminded that Muslims should understand each other instead of being hostile to each other. He pointed out that with a healthy communication, differences of opinion can be a mercy, not an inconvenience, and he has constantly brought to the agenda that the salvation in the hereafter will not be achieved by being a member of a certain group, community, sect or denomination, but by individual effort, worship and morality. With these statements he made, he argued that Muslims can respect each other and maintain their communication even if they belong to different sects. He emphasized the importance of people's understanding of each other, avoiding meaningless discussions that could be considered blind fights, emphasized that science is the highest level and reflected this understanding in his works.